

AJER
AKADEMIC JOURNAL OF
EDUCATIONAL RESEARCH

ISSUE 3

**AKADEMIC JOURNAL
OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL**

March 2025

WWW.AJERUZ.COM

International Scientific Journal
AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
March 2025

Tashkent 2025

“Academic Journal of Educational Research (AJER)” international scientific journal, issue 1, page 1-52. March, 2025

"Academic Journal of Educational Research (AJER)" magazine publishes in the form of scientific articles the results of scientific research conducted by professors and teachers of higher education institutions and independent researchers in our Republic and International. Also, scientific articles of the employees who are working in the international and other scientific institutes, production organizations and enterprises of our Republic and conducting scientific research will be included in the magazine.

All articles were posted to the journal's electronic scientific base at www.ajeruz.com

**O'QUV FAOLIYATIDA RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN BOLALAR
BILAN OLIB BORILADIGAN ISHLARNING MAZMUNI**

Zaripova Feruza Muzaffarovna
CHDPU Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi
zaripovaferuza67@gmail.com

Sobirova Shahzoda Anvar qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi
sobirovashaxzoda22@gmail.com

Yo'ldashova Marjona Bahodir qizi
CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs talabasi
marjonayoldashova786@gmail.com

Аннотация: Замедление психического развития в большинстве случаев не является временным состоянием, а приобретает постоянное содержание. Виды снижения умственного развития, интеллектуального уровня вызывают неудачи в их учебной деятельности и появление многих отрицательных черт в их поведении. Формировать, развивать и корректировать мышление ребенка можно на основе использования эффективных методов обучения во вспомогательных школах, правильного использования наглядных материалов, способных заинтересовать разных детей.

Ключевые слова: задержка психического развития, социальное воспитание, семья, эмоции, дефекты в сфере воли, умственная отсталость, конституциональная форма, психогенная форма, церебрально-эндокринный инфантилизм, церебрастеническое состояние.

Abstract: Slowing down of mental development in most cases is not a temporary condition, but acquires a permanent content. Types of decline in mental development, intellectual level cause failures in their educational activities and the emergence of many negative traits in their behavior. It is possible to form, develop and correct the child's thinking based on the use of effective methods of education in auxiliary schools, appropriate use of visual materials that can interest different children.

Key words: retardation of mental development, social education, family, emotion, defects in the sphere of will, mental retardation, constitutional form, psychogenic form, cerebral-endocrine infantilism, cerebrasthenic state.

KIRISH.

Mamlakatimizda aholining alohida himoyaga muxtoj qatlamlari turmush darajasini oshirish va salomatliklarini mustahkamlashga respublikamizda ham alohida e'tibor berilmoqda.

Ta'lim - tarbiya jarayonining samaradorligini ta'minlash, boshqaruv jarayonining ijtimoiy - psixologik jihatlari, o'qituvchi hamda o'quvchi shaxsining milliy - psixologik xususiyatlari, bog'cha va mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarining psixologik jihatlari

umumpsixologik muammo sifatida mahalliy muhitda o'rganilgan bo'lib, lekin ham jismonan, ham ruhan sog'lom shaxsni tadqiq etish hamda ularga xos psixologik qonuniyatlardan jamiyatning taraqqiyoti uchun foydalanish o'rinlidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI

So'nggi yillarda olimlardan K.S.Lebedinskaya, G.P.Bertin', E.M.Dunaeva va boshqalarruhan sust rivojlanganlikni klinik -psixologik jihatdan quyidagi xillarga bo'lishni tavsiya etadilar. Bu holatni chuqurroq o'rganilgan sari, psixik rivojlanishning susayishi aksariyat hollarda vaqtinchalik holat emas, balki turg'un mazmun kasb etar ekan. Ruhiy rivojlanishning susayish turlariniolimler quyidagilardan iborat deb ko'rsatadilar:

Ruhiy rivojlanish susayishining konstitutsion turi;

Ruhiyrivojlanishsusayishiningsomatogen turi;

Ruhiyrivojlanishsusayishiningpsixogen turi;

Ruhiyrivojlanishsusayishiningorganik serebralturi.

Bu muammoning atroflicha o'rganilishiga Vlasova T.A., Pevzner M.S., Lubovskiy V.I., Lebedinskaya K.S. va boshqalar samarali hissa qo'shdilar.

Ijtimoiy tarbiyaning oiladan boshlanarekan, aynan ota va ona dastlabki ijtimoiy ko'nikmalarni bola ongiga singdiruvchi, uning irodasini charhlovchi insonlardir. Oilaviy munosabatlar bolani nafaqat shaxs sifatida o'zligini anglash, balki o'zini u yoki bu jins vakili sifatida idrok etish va shaxsiy fazilatlarini takomillashtirishga ham yordam beradi. Oilaning to'liq bo'lishi, oiladagi psixologik iqlim, ya'ni, unda ham ota, ham onaning tinchlik-totuvlikda yashashlari va unda normal insoniy munosabatlar, sog'lom ma'naviy muhitning mavjudligi bolaning har tomonlama yaxshi rivojlanishi, sog'lom, aqlli, kuchli iroda sohibi bo'lib yetishiga imkon beradi.

Maktablarda ulgurmovchi yoki past o'zlashtiruvchi o'quvchilar orasida ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar ham uchrab turadi. Ularning bilish faoliyati– intellekti mantiqiy tafakkuri, idroki, xotirasi, ixtiyoriy diqqati, ish qobiliyati va boshqa xislatlariga birinchi o'rinda markaziy nerv sistemasining kasalliklari va pedagogik qarovsizlik, oilaviy mojaro, noto'g'ritarbiya natijasida ruhiy rivojlanishi sustlashadi. Bunday bolalarda hissiyot, iroda sferasidagi kamchiliklar birlamchi, aqliy zaiflik esa ikkilamchi hodisa bo'lib hisoblanadi.

T.A.Vlasova, M.S.Pevzner, V.I.Lubovskiy, T.V.Egorova, KS.Lebedinskaya, N.A.Nikashina, K.K.Mamedov, G'.B.Shoumarov, N.A.Tsipina, R.D.Triger va boshqa olimlarning ma'lumotlariga ko'ra boshlang'ich sinf o'quvchilarining 5,8 % ini ana shunday bolalar tashkil etadi.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar aqliy darajasi jihatidan asosan ikki guruhga bo'linadi:

Yengil nuqsoni bor bolalar – bular maxsus sharoitda 1- 3 yil ta'lim- tarbiya olganlaridan keyin o'qishni ommaviy maktabning tegishli sinfida davom ettirishi mumkin.

NATIJALAR

Ruhiy rivojlanishida sezilarli darajada orqada qolgan bolalar – bular maktabni bitirguniga qadar maxsus sharoitda o‘qitilishi kerak. Bunday bolalar maktab dasturini sog‘lom tengdoshlari qatori o‘zlashtira olmaydi. Ruhii rivojlanishi sustlashgan bolalarni ommaviy maktabda hamma qatori o‘qitish ta’lim jarayoniga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi, ya’ni o‘rtacha o‘quvchining saviyasini orqaga tortadi, yaxshi va a’lo o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni yetarli darajada o‘stirishga to‘sqinlik qiladi.

Dastur materiallarini yaxshi o‘zlashtira olmaganligi tufayli ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar doim muvaffaqiyatsizliklarga uchrayveradi, bu narsa ularning hulq-atvorida aksariyat turli salbiy xislatlar yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi.

Ruhan sust rivojlanganlikning konstitutsional shaklini xarakterlovchi belgilarga quyidagilar kiradi: bolaning gavda tuzilishi sog‘lom tengdoshlarinikiga nisbatan 1- 2 yosh kichik ko‘rinadi. U o‘zini bog‘cha yoshidagilarga o‘xshab tutadi va ta’lim olish uchun hali “yetilmagan” bo‘ladi. Bunday bola o‘quv faoliyatiga yaxshi kirishib ketmaydi, chunki unda o‘qishga qiziqish yo‘q, ish qobiliyati past. Mas’uliyatsizlik, motivlarning sustligi, ruhiy jarayonlardan analiz, sintez qobiliyatlarining yaxshi rivojlanmaganligi tufayli o‘qish va yozishni, matematikani katta qiyinchiliklar bilan o‘zlashtiradi. Dars vaqtida tez charchab qolish hollari, bosh og‘rib turishi konstitutsion shakldagi bunday bolada ish qobiliyati, faollik yanada pasayib ketishiga sabab bo‘ladi.

Rivojlanishdagi bu kamchilikka bola onasining homiladorligi davrida qalqonsimon bezlari faoliyatining buzilganligi, yurak-tomir kasalliklari sabab bo‘lishi mumkin.

Ilk yoshda xar xil surunkali kasalliklar bilan tez-tez kasallanib turish natijasida bola yaxshi o‘tib- unmay qolishi mumkin, bu esa o‘z navbatida ruhiy jihatdan rivojlanishida orqada qolishga, kechikishga olib keladi, sust rivojlanganlikning somatik shakli deb shunga aytiladi. Bolada surunkali infeksiyalar, allergik holat tug‘ma porok va shu kabi kasalliklar ayniqsa tez uchrab turadi.

Ruhiy rivojlanishning somatogen sabablarga aloqador sustligi bolada asteniya (faollikni susaytiruvchi) holatini vujudga keltiradi. Ayrim bolalarda somatogen infantilizm kuzatiladi, ya’ni bola o‘tibunmagan, go‘dak taxlil bo‘lib qolaveradi. Bunda bola psixikasida nevrozga o‘xshash holatlardan o‘z kuchiga ishonmaslik, qo‘rqoqlik, injiqlik, erkalik, qiziqishning pastligi va boshqalar kuzatiladi.

Ruhan sust rivojlanganlikning psixogen shaklida bola erta yoshligidan noqulay, noto‘g‘risharoitda tarbiyalanadi va shu tarbiyaning salbiy tomonlari ruhan rivojlanishiga ta’sir o‘tkazgan bo‘ladi. Shu xildagi kamchiliklarning kelib chiqish sabablarini 3 guruhga bo‘lish mumkin:

Bola tarbiyasi bilan mutlaqo shug‘ullanmaslik, uni butunlay o‘z holiga tashlab qo‘yish, bunda bolalarda burch va ma’suliyat hissi shakllanmaydi. Aql-idrokning rivojlanishi, qiziqishlari, bilish faoliyati, his-tuyg‘u va iroda yetishmasligi ustiga o‘quv fanlarini o‘zlashtirish uchun zarur bilim va taassurotlarning yetishmasligi ham qo‘shiladi.

Bolani har tomonlama erkalatish, yetarli mustaqil faoliyatga o'rgatmaslik, tashabbuskorlik, mas'uliyat xissini shakllantirmaslik bolani «oila erkasi» qilib o'stirish, haddan tashqari uning ko'ngliga qarab ish tutish natijasida ham bola ruhiy rivojlanishida bir qadar orqada qolishi mumkin.

Bolaga nisbatan qo'pol munosabatda bo'lish, jismoniy jazolash, qattiq qo'pollik qilish, ota-onalarning al'kogolizmga aloqador tajovvuzkorona munosabatlari bolani mudom asabiylashtirib, ruhan rivojlanishdan orqada qolishiga sabab bo'ladi. Bunday bolalarda qo'pollik, jur'atsizlik, tashabbusizlik, mustaqilsizlik, qo'rqoqlik va boshqa hislatlar shakllanadi. Bularning hammasi aql-idrokiga, bilish faoliyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ruhan sust rivojlanganlikning psixogen shaklida aql-idrok, bilish faoliyatiga aloqador kamchiliklarga aksari noto'g'ritarbiya natijasida paydo bo'lgan hislatlar ham qo'shib, natijada shaxsning rivojlanishi izdan chiqadi, unda patologik hislatlar yuzaga keladi. Ana shunday bolalarni pedagogik qarovsiz bolalardan ajrata olish lozim.

MUHOKAMA

Pedagogik qarovsiz bolalarning psixikasi normal bo'lib, ular noto'g'ritarbiyalanganligi natijasida ulgurmovchi, past o'zlashtiruvchi o'quvchilar qatoriga o'tib qoladilar. Xolbuki, ruhan sust rivojlangan bolalarda shaxsiyatning xar tomonlama noto'g'rivojlanishi markaziy nerv sistemasidagi yengil darajadagi organik jarohatlanish bilan bog'liq.

Ruhan sust rivojlanganlikning eng murakkab va keng tarqalgan psixogen shaklida bosh miyaning kasalligiga, yaxshi yetilmaganiga aloqador o'zgarishlar kuzatiladi. Olimlarimizning bergan ma'lumotlariga ko'ra bunday bolalarning 50 % da nerv sistemasida organik nuqsonlar bo'ladi. Bu ularning his-tuyg'u, irodaviy holatlari taraqqiy etmaganligiga, asosan organik infantilizm tarzida namoyon bo'ladi. Miyaga aloqador organik infantilizmni ikkiga bo'lishi mumkin:

Kayfiyati va ruxiyati o'zgaruvchan, aksari, ko'tarinki ruhdagi bolalar, ularda yosh bolalarga xos hislatlar saqlangan bo'ladi.

Ko'proq kayfiyati past bo'lib mayus tortib yuradigan bolalar, ularda vazifani mustaqil hal qila olmaslik, tashabbus ko'rsata olmaslik, qo'rqish holatlari ko'riladi.

Miyaga aloqador organik xarakterdagi yana shu ikki xil infantilizm ko'p holatlarda qator qo'shimcha hodisalar bilan birga davom etadi. Bularga quyidagilar kiradi:

Tserebral-endokrinin infantilizm. Bunda asosan ichki sekretiya bezlari faoliyati buzilgan bo'ladi. Natijada bolalarda his-tuyg'ular yaxshi rivojlanmay nevropatiya holatlari yuzaga keladi. Bolaning uyqusi, ishtahasi yaxshi bo'lmaydi, dispepsiya holatlariga moyillik paydo bo'ladi.

Tserebrastenik holatlar, bular ham tez-tez uchrab turadi. Markaziy nerv sistemasi tez charchaydi, neyrodinamik o'zgarishlar kuzatiladi. Natijada aqliy qobiliyati susayib, xotira pasayadi, diqqati tarqoq bo'lib qoladi, tez ta'sirlanish, qiz bolalarda yig'loqilik,

o'g'il bolalarda xaddan tashqari qo'zg'aluvchanlik kuzatiladi, bola ish qobiliyati past, arzimagan narsaga tez charchaydigan bo'lib qoladi.

Tabiatan nevrozga yaqin holatlar, bular qorong'udan, yakkalikdan qo'rqish, o'zi va atrofdagilar sog'lig'i uchun xavfsirash, giper kinezlar, duduqlanish, enurez, kabi hodisalar bilan birga ifodalanadi.

Psixomotor qo'zg'aluvchanlik – asosan o'g'il bolalarda ko'proq uchraydi. Serharakatlik, diqqatning tarqoqligi, tez chalg'ish bularga xos xarakterlidir.

Affektiv o'zgarishlar – kayfiyati-ruhiyatning aytarli sababsiz aynib turishi, tajovuzkorlik qilishga moyil bo'lish bilan xarakterlanadi.

Psixopatik o'zgarishlar – aqliy faoliyatga rag'bat pastligi, o'qishga salbiy munosabatda bo'lish, o'g'rilik qilish (kleptomaniya), Ko'proq yolg'on gapirish kabi salbiy xislatlarni o'z ichiga oladi.

Epileptik buzilishlar – har xil ko'rinishlarda tutqanoq tutib turishi bilan namoyon bo'ladi.

Apatik-adinamik buzilishlar – tashabbuskorlik pasayishi, aqliy faoliyat sustligi, xaddan tashqari emotsional bo'shanglik bilan xarakterlanadi.

Ruhiy sust rivojlanishning tserebral shakli miya shikastlari, meningit, meningo entsefalit, gidrotsefaliya va boshqa kasalliklar natijasi bo'lib hisoblanadi.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni o'qishi pasayib ketadi, biroq bu holat o'z vaqtida va to'g'ri aniqlansa, bolalarga tegishli yordam tashkil etilsa, ular ommaviy maktab dasturini o'zlashtira oladilar.

Sog'liqni saqlash vazirligi qoshidagi bolalar va o'smirlar gigienasi institute xodimlari, jumladan N.P.Vayzman va boshqa olimlarning o'tkazgan ilmiy tekshirishlari shuni ko'rsatadiki, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda o'zlashtirish jihatidan olganda sog'lom va debil bolalar o'rtasida oraliq o'rinda turadi. Bu olimlar tekshirish vaqtida debil va ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarga bir xildagi topshiriqlarni berib ko'radilar, shunda normal sog'lom bolalar berilgan vazifani to'g'ri tushunib, uni kerakli tartibda bajargan bo'lsalar, debil bolalar vazifani tushunmay, bajara olmaydilar, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar esa xuddi shunday vazifani qisman tushunib, qisman bajarishadi.

Ruhiy rivojlanishi susaygan bolalarda idroklarning nuqsonliligi asosida tasavvurlarining yomonligi oqibatida, tafakkur jarayonlari ularga mos ravishda normal darajadan past bo'ladi. Ruhiiy rivojlanishi susaygan bolalar o'zlarining normal tengdoshlaridan o'z tafakkurlarining konkretligi, umumlashtirish jarayonlarining sustligi bilan ajralib turadilar.

Yordamchi maktablarda ta'limning samarali usullaridan foydalanish, turli bolalarni qiziqitira oladigan ko'rgazmali materiallardan o'rinli foydalanish asosida tafakkurni birmuncha shakllantirish, rivojlantirish, korreksiyalash mumkin. Ruhiiy rivojlanishi susaygan bolalar tafakkurini maxsus mashqlar bilan rivojlantirish mumkin va normal tengdoshlari safiga qo'shilishi mumkin. Bu taxlitdagi mashqlar nisbatan ijobiy natijalar

bergan. Ruhiy rivojlanishi susaygan bolalar tafakkurini bir tizimda, izchil ravishda, ma'lum dastur asosidagina rivojlantirib borish maqsadga muvofiqdir.

Bog'cha tarbiyachilari va boshlang'ich maktab o'qituvchilari ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning maxsus sharoitda ta'lim-tarbiya olishlariga yordam berishlari kerak, ularni o'z vaqtida aniqlab, boshqa bolalardan ajratib olib, ota-onalarga mutaxassis psixonevrologlarga murojaat qilishga maslahat berishlari lozim. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar bilan inklyuziv sog'lom tengdoshlari orasida yoki maxsus muassasalarda davolab, himoya etish va ruhiy faoliyatni rostdashni ko'zlab alohida ta'lim-tarbiya ishlari olib boriladi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni ta'kidlash lozimki, ruhiy rivojlanishi susaygan bolalar xotirasi ham tafakkuri ham rivojlanadi, faqatgina ruhiy rivojlanishi susaygan bolalarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish lozim. Ruhiy rivojlanishi susaygan bolalarga bilim berish vaqtida ular ma'lumotni esda olib qoladilar ammo ruhiy buzilishlar sababli unitish kuchliroq bo'ladi. Shuning uchun ular egallashi lozim bo'lgan materialni kam o'zlashtiradilar. Maxsus maktab-internatda ta'lim olayotgan o'quvchilarda ma'lum faoliyatga qiziqishlarni shakllantirishda ularning tafakkur xususiyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan trening mashg'ulotlarni tashkil qilish lozim:

Shaxsni o'z imkoniyatlarini real baholashga o'rgatish;

O'z fikrini boshqalarga yetkazib bera olish malakasini shakllantirish.

Shaxslararo munosabatda o'zini erkin tuta olish malakasini shakllantirish;

Mustaqil fikrlash, mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatish.

Innovation faoliyatga doir ko'nikmalarni hosil qilish.

O'ziga nisbatan ichonch hosil qilishga o'rgatish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ijtimoiy psixologiya T.L.Xurvaliyeva, S.N.Jo'rayeva (2023)
2. Umumiy psixologiyasi F.I.Xaydarov, N.I.Xalilov (2019)
3. Kasb faoliyat psixologiyasi Z.N.Yulchiyeva (2022)
4. Boshqaruv jarayonlarida rahbarlik faoliyatini rivojlantirish (2022)
5. Ю.В.Полякова. Корпоративная культура как инструмент повышения эффективности деятельности организации [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.msnauka.com/14_NPRT_2010/Economics/66548.doc.htm
6. О.С.Виханский, А.И. Наумов Менеджмент: Учебник для вузов по эконб. спес. и направл. – Трете изде. – М.: Гардарика, 2008. –С.214.
7. Менеджмент средней и высшей школы: 100 новых понятий: Сравнительный словарь на русском и немецком языке / Авторы-издатели: О. Грауман, Р.В. Кек, М.Н. Певзнер, А.Г. Ширин. - Хильдесхайм, Германия, 2004.

8. Э.Ф. Зеер, Модернизация профессионального образования: компетентностный подход / Э.Ф. Зеер, А.М. Павлова, Э.Э. Сыманюк. - М.: МПСИ, 2005.-216 с.

9. M. Sharifxo'jaev., Q.Abdullaev. Menejment. Daslik. - T.: O'qituvchi, 2001.- В.43.

10. Л.В.Пергудов, М.Х.Саидов. Менежмент экономика вищого образования. - Т.: Молия, 2001.-В.65.

AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
international scientific journal
3-son

Nashr qilingan sana: 29.03.2025.
Shrift: "Times New Roman".

“ACADEMIC JOURNAL” MCHJ

Manzil: 700096, Toshkent shahri, Chilozor tumani, Bog'iston ko'chasi, 116/6.
www.ajeruz.com, info@ajeruz.com, +998950457172